

Cvz. TERMÉSZET' TSUDÁI,
ORSZÁGOK'
NEVEZETESSÉGEI,

ÉS

NEMZETEK' SZOKÁSAI,

MELLYEK

KÜLÖMBFÉLE MUNKÁKBÓL

ÖSZVESZEDEGETTETEK,

's részzerént az efféle dolgokban
gyönyörködőknek, részzerént a' hasz-
nos és kellemetes olvasást megkedvel-
leni 's figyelmetesféget gyakorlani
kivánóknak számokra kibotsáttottak

K I S J Á N O S

által.

P O ' S O N Y B A N ,
Wéber Simon Péter' költfégével és
betüiyel 1808.

A' KÖNYVNEK FOGLALATJA.

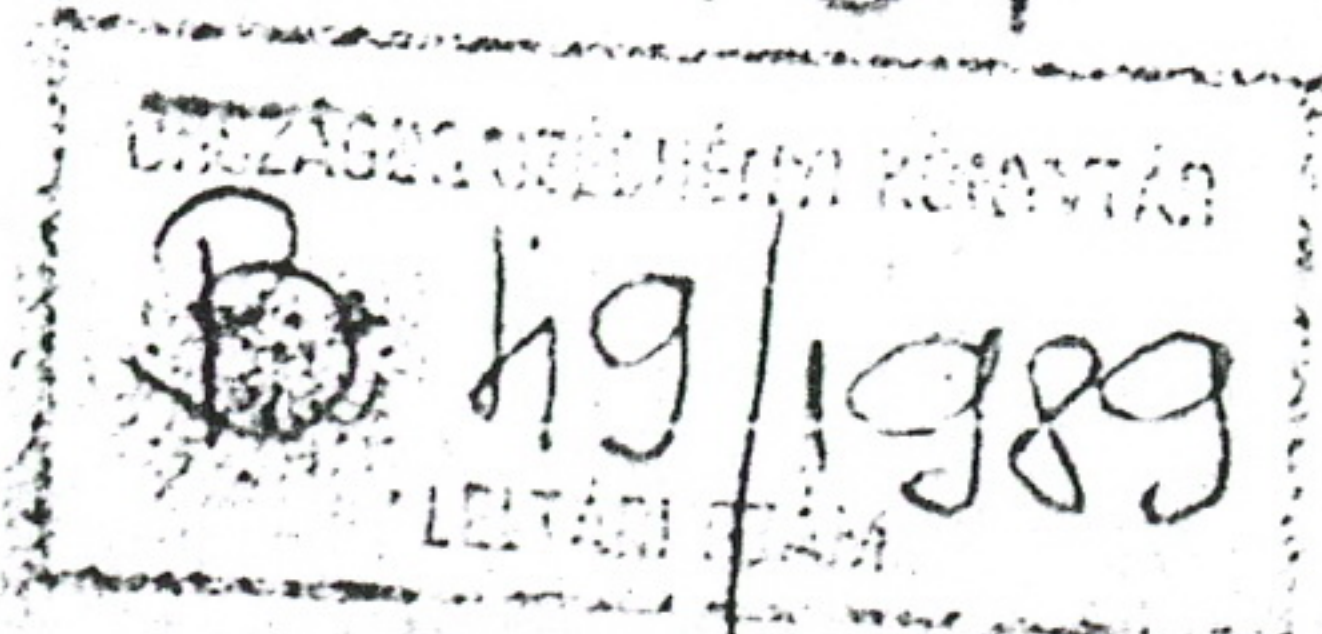
ELSŐ SZAKASZ.

TERMÉSZET' TSUDÁI.

1. **E**gy Erdélyben Brassó körül 1781-ben talált vadembernek leirása. 1
2. A' méhekről. 8
3. A' medvékről. 15
4. A' tengeri medvék. 20
5. A' galambok jó levél hordozók. 30
6. A' Mahogany fának Európába való béhozatása. 33
7. A' matskáknek hasznok és ártalmok. 35
8. A' Hegyallya. 41
9. A' Szilitzei barlang. 43
10. Az Aggteleki barlang. 46
11. A' Sóvári Sófőzés. 49
12. Cement vagy rezesvíz. 51
13. Réz olvasztó fűnek és réz hámorok. 53
14. Az Amalgamatiórúl. 54
15. A' bűdös hegy. 56
16. A' levegő égről. 58
17. Iflandiáról és annak lakosainak élések módjáról. 61
18. Egyik Ország által a' másikon segit a' természet. 65

270.664

(R
2)

az ő hegyeik rólok neveztetnek. Ezen hegyek elnyúlnak hosszában négy, és széleségeben két mértföldnyire; mind szőlő hegyek, és legjobb módra műveltettek.

Országokat ellehetne talám járni, a' míg az ember annyi szép és nagy szőlőhegyekre együtt találna, mellyek az ő széles kiterjedésekért és műveltetésekért bámúlást érdemlenek. — A' hegyallyai hegyek mind, egy hosszú sort tésznek, kivévén, hogy a' Tartzali és Tokai hegyek a' többtől megvagnak szakadva; ezek a' legmagosabbak-is. —

Az útnak ezen hegyeknek szemlélésében legelsőbb az a' különöség ötlik szemébe, mellyet más Szőlőhegyeken nem lát: hogy a' szőlőkben sok kőfalak vannak, mellyek messziről úgy néznek ki, mint meg annyi grádsok. Ezek a' földnek tartására szolgálnak, hogy a' meredek hegyeken, sem a' szőlőkkel terhelt földek ne omólyanak, sem pedig az eső által el nem mosassanak; de más hasznok az-is, hogy benne a' napsugári megütköznek, és a' szőlőt termő földre verődnek vissza, melly által a' földet érő melegség sokszoroztatik. Másik az: hogy általában mindenütt a' szőlőket karózza szemléli. A' harmadik pedig; hogy ezen szőlőkben Gyümölcstfák éppen nintsenek, mint az rendszerint másutt lenni szokott. — A' negyediknek lehet azt mondani: hogy az ember ezeken a' hegyeken

ken szerfelett kevés Bor- és Sajtoló-házakat láthat, mivel azok többnyire az helységekben vagnak. — A' legnevezetesebb hegyallyai helyek: Tokai, Tállya, Tartzál, Zsombor, Szántó, Mada, Toltsya, Ujjhely, Sáros-Patak.

A' Tokai hegynek legmagasabb része a' többi felett egy új hegyet formál. Ezen szőlő nem műveltetik, és ezt azért kopasz Tetőnek hívják; — tserék és mindenféle Plánták borítjákbe, szerte széllyel pedig, mind oldalán, mind tetején, kősziklák vagnak. A' hegy magas, de a' felmenetel nem igen bajos: legfelsőbb tetejéről nagy kilátás vagon; nyóltz és több mértföldnyire lehet ellátni. — A' szőlőhegyek, mellyek ezen kopasz tetőt környül veszik, igen szépen műveltek. — A' szőlőkön kívül pedig sok törökbúzas- és földi magyaráró-földekre akad az ember. Némellyik hegyre székéren lehet egészen felmenni, és néhol árnyékos járások között vagon a' felmenő út.

A' Szilitzei Barlang.

A' Szilitzei Barlang egy, a' természetnek tsudálásra méltó munkái között. Egy hegy oldalában fekszik, nagy magasságú mintegy 15. ölnyire felemelkedett, félhóld formára

mára álló kőszikláknak allyában. — A' beléje való menetel tágos, és nyóltz ölyyre lehet nyilását vetni, tsapanyólag mégyen ugyan, de nem meredek, és nem alkalmatlan. A' kősziklák, mellyekben a' Barlang vagyon, alatt egy boltozatot formálván egyenesen magassan felemelkednek a' Barlang felett.

Ezen Barlangnak egész földé, mellyen az ember jár, menedékes és lejtős; mind a' legalsóbb részében a' kősziklának éppen töviben nyilik egy lyuk egy mélyebb Barlangba, mellyen tsak kötélén lehet leereszkedni, de nem menni, mint meredeklége, mind a' jég miatt. Az-is pedig, millyen, és mitsoda kiterjedésű, és mélységű lehet, a' nem tudatik, mivel azt senki még eddig meg nem vizsgálta; jóllehet benne már egy-néhány emberek vóltak: de ezek szerentsétlenségéből estenek beléje, mivel a' nagy Barlangban jeget vágván, bésikámlottanak a' már megírt lyukonn a' mélyebb Barlangba, és ekkor tovább azon helynél, mint a' meddig estenek vala, nem vizsgálódtanak.

A' nap világ a' Barlangnak legalsóbb feléig, sőt a' mélyebb barlangba-is elhat; azért-is ebben soha setét nintsen, a' mellyet a' barlangnak tágos nyilása, és a' kőszikláknak egyenesen való felemelkedése okoz. Hogy pedig a' barlangnak természeti nevezetesiégeiről szóljak: ebben nyárban hideg

hideg és jég vagyon, télben pedig mérséklett Aër, és semmi fagy nintsen. A' kősziklákból kitsepegő víz mihelyt melegebb napok kezdenek lenni, faggyá lessz, és mentől hevebb vagyon, annál nagyobb és több jégtsapokat formál.

De nem tsak a' felső boltozat, hanem a' barlang' földé-is néha még a' nyilástól fogva jéggel vagyon egészen fedve: — mert a' barlangba befolyó esső víz, vagy a' kősziklákból a' földre letsepegett víz, meleg napokban mindjárt jéggé léfzen; olly telé vagyon pedig néha jéggel, hogy az ember, hanemha a' jégben vágott grádsönn, könnyen beléje nem mehet, és tsak a' nyilásnál kéntelenítettik a' barlangot szemlélni. — Télnék idejében sok állatok, kik a' hideget nem szenvedhetik, ebbe a' barlangba veszik magokat. Találhatni ekkor benne számtalan sok legyeket, és szunyogokat, sereg Denevéreket és Baglyokat, hasonlóképpen Rókákat, és Nyulakat, kik ezt a' lakást tavasszal mind oda hagyják.

A' barlang' nyilásához közelítvén az ember, hívesített szellőt érez, de béindulván, és bellyebb menvén, mindég hidegebb Aër-be jön, melly mentől bellyebb mégyen az ember, annál hidegebb; bajos vólna meleg köntös nélkül sokáig kiállani.

A' hideg ebbe a' barlangba főképpen a' töviben lévő barlangból jön; de mi okoz-

za azt ott-is, nem tudom. Valóban különös dolog, az ebben a' barlangban lévő Aérnek, a' külsővel való olly nagy ellenkezősége! Méltó volna, hogy ezen természeti különös jelenés természet vizsgáló szemekkel megtekintetnék.

Az Aggteleki barlang.

A' Szilítzei barlang megnézéséből vissza jövén a' Szilítzei Papnál ebédeltünk, az után pedig mindjárt lóra ülven, elindultunk Aggtelekre. Három órányi menés után az Aggteleki barlanghoz érven, itt megállapodtunk, és lovunkról lezállottunk. Béküldettük azonnal lovainkat a' közel lévő faluba, hogy a' faluból vezető és más emberek jönnének világgal, kikkel a' barlangba mehetnének. — Kevés idő tölt belé, hogy ezek eljöttek. Mind együtt lévén tehát fáklyát és fenyőfa világot gyújtatván a' barlangba beindultunk. Bémenvén a' barlangnak kitsiny és törpe nyilásán, egy darabig tsapanyólag ereszkedvén, egy nagy üregbe jöttünk: — azután több más üregbe-is jutottunk; ezek valamint az első, nagyok, sőt nagyobbak, és oldalai, 's magas boltozattyaik mind kősziklákból állanak. Ezen üregek tsepegő kővel telyesek, melly

melly mind a' kősziklákot sok helyen egészen béborította, mind nagy és kisebb tsapokat, és mindenféle formájú és nagyságú kő darabokat, és figurákat formál. — Így lát az ember a' képzelésnek tsak kevés segítőségével, az üregekben nagy kerek Amphitheátrumokat, Templomokat, Portálékat, Oszlopos szálákat, Álló képeket, Oszlopokat, Pyramisokat; a' tsepegő-kövek ennyi sok ábrázatokat tsinálván. Ezen üregeknek egyikében folyó patakra, és másbában álló vízre találtunk, mellyeken egynéhányszor által kellett mennünk; egy jó forrásra-is akadtunk, mellyből ittunk.

Az üregeknek egymással, közösülések szoros járások által vagyon, hol egyenes, hol pedig felfelé vagy lefelé menő kősziklás darabos útakon, a' járások néhol igen törpék és szorosok úgy annyira, hogy hajolva, sőt négy kézlábon mászva-is, és hason tsúszva kelletik bémenni: néhol egyik üregből a' másikba egyenesen kell lefelé bortsátkozni, a' kőszikla darabokon. Eljártunk mintegy 12 Üreget, de a' szorosabb általmenetelű üregekben menvén, Fő-Szolga-Bíró G. Urat másod magával hátra hagytuk, mivel ő kegyelme sokkal testesebb lévén nálunknál, nagy bajjal mehetett volna. Abban az üregben, mellybe legutólyára mentünk, egy kis tsepegő kő oszlopnak a' tetejére egy kis papiros tzedulát tettünk, mellyre nevünket és a' barlangban járásunknak

nak napját feljegyeztük, és ezen papiros-
lat, egy darab tsepegő kővel, hogy le ne
essék megnyomtattuk.

Innen vissza térvén és magunkat hátra
hagyott G. Urammal egyesítvén, azon ú-
ton, mellyen a' barlangba jöttünk vala,
a' barlangból kimentünk, minekutánna ben-
ne 3 óráig jártunk volna. Ez a' barlang
még sokkal messzebb mégyen, mint a' med-
dig tudatik, két mértföldnél tovább eltart,
sok tekervényes utak, és sok üregek vagy-
nak benne, mellyekbe még a' vezető sem
járt és járni sem mert, félvén a' kijövetel-
nek bajos voltától. Annyira-is a' mennyire
mi jártunk veszedelmes volna jó vezető 's
elegendő világ nélkül menni; mert a' já-
rások sokfélék, és könnyen ellehetne té-
velyedni, sőt olyan helyekre-is juthatna
az ember, mellyekből a' legjártosabb ve-
zető-is nem tudna kijönni, mivel még ben-
nek soha sem járt. Hogy azért az ember
bátorfágosan mehessen a' barlangba, meg-
kívántatik, hogy jó vezetője légyen, a' ki
már sok embereket vezetett, és hogy fák-
lya vagy más világról elegendőképpen
gondoskodják. Mivel pedig a' világ néha
kialudhatik, és meg sem gyújtathatik; szük-
ség, hogy a' ki a' barlangba megyen, a' hely-
ségbe adja hírré másoknak-is menetelét;
hogy ha sokára ki nem jönne, keresésére
mennyenek.

Az

Az aér ebben a' barlangban híves és
nedves, de nem hideg, a' nedveség a' kő-
sziklákából kifzivárgó és letsepegő vízből,
és a' barlangban lévő folyó, 's álló vizek-
ből ered.

Még azt jegyzem-meg felőle, hogy sok
ember koponyák találtak benne. Azt
mondják, hogy a' régi villongások alatt,
sok emberek ide rejtven magokat, az ellen-
ség a' barlang lyukánál nagy tüzet tsinált,
mellynek sokáig tartó füstje miatt, a' benn
lévők elvesztenek; sehol sem lévén a' bar-
langnak szelelő lyuka vagy más bé vagy ki-
menetele. Említésre méltó végtére az:
hogy ezen barlangban két szekér vágásnak
nyoma látszik, melly az üregen keresztül
mégyen, és senki sem képzelheti a' barlang-
nak kitsiny nyilásához képest, miképpen
jöhetett volna oda bé szekér, vagy igáts
marha.

A' Sóvári Sófőzés.

Sóvár egy fertály órányira van Eperjes-
hez. Az itt lévő sófőzés az egyetlen egy
Magyar Országban, és mind azért, mind pe-
dig a' sónak bővlegeért, a' melly itt kifő-
zetik, nevezetes. — A' só víz a' kútból
lovak által hajtatódik mach na segítségével,
ökör bőrben huzatik - ki, és úgy nevezett

D

Cister-

tik, és a' rudnak tányérain lévő glóbisokat az ember kissebnek, a' vizet pedig kénesövel tellyesnek találja. —

A' büdös hegy.

Ez a' hegy, melly Erdélyben a' Székelyek földén, különösen a' Kézdi székben fekszik, sok tekintetben nevezetes. Az alatta lévő völgyben egy fős forrátska fakad, 's azonkívül több rendbéli jóféle savanyú vizek vagynak. Az által ellenben lévő hegynek tetején fekszik a' Bálványos vára, 's annak allyában egy meleg kénköves fürödő is található. A' büdös nevezetét ez a' hegy onnét vette, mivel annak oldalában sok büdös kőlyukak vagynak. Jó darab ideig kell menni, és sokat kell hágnai ezen az erdős hegyen, a' míg az ember a' büdös lyukakhoz ér. Az első lyuktól messzetske a' második, ehez valamivel közelebb a' harmadik lyuk fekszik; mind egyik nagy kőszikláknak tövében. — Már közeledvén az ember a' nehéz szagot érezni kezdi, a' lyukhoz érvén pedig ez a' szag majd elfzenvedhetetlen. — A' büdös kő a' lyukban a' kősziklákat egészen hártya módjára bévonja, úgy hogy azok kívülrül sárgáknak látszanak. — Az első lyuknak ajtójához könnyen

nyen elmehetsz, és bémenvén egyebet egy lyuknál, melly szélében is, hosszában is négy öt lépésnél, magasságában pedig két ölnél nem több, és büdöskövel bévont kősziklánál, nem látsz, de sokáig itt ki nem állhatod, mert lélekzetet venni ártalmas, sőt halálos is. Ha ezen lyukban valamint a' többiben is a' nap bésüt, úgy olyan mint ha belől tsupa tűz vólna. — A' második lyuk ehez hasonló, a' harmadik mindeniknél nagyobb, és a' belőle kigözölgő szag erősebb és olyan nehezen szzenvedhető, hogy a' lyuk nyilásánál is alig lehet állani. A' büdös hegynek második oldalán hasonló büdösköves lyukak vagynak. Ezek közt a' legnagyobbat gyilkosnak hívják, mivel egy ember, a' ki belé ment, ott vesztette hirtelen életét. — Ennek a' gözölgéseit a' többi felett olly erősnek lenni mondják, hogy az ott elrepülő madarak is annak szagától megölettetnek; a' minthogy is illyen döglött madarakat annak nyilása előtt sokakat találtak. Most azonban ennek a' nyilásánál a' felette lévő kősziklák leszakadoztak, a' mellyet egy mennykő tsapásnak ereje okozott. — A' szem fájdalmak ellen hasznosnak tartatik ezekben a' büdösköves lyukakba való bemenetel, azért is gyakran mennek beléjek a' vidékbéli emberek: szükség azonban, nagy vigyázást tartani, és a' mint előbb is említettem, lélekzetet nem venni. Fichtel ama tudós Erdélyi Minera-

logus és volt Thesaurarius Tanácsos, a' maga Erdély Országi Mineralis Históriájában, egy megbetsülhetetlen könyvben bőven, és egy természet vizsgálónak módja szerint írja-le az egész Büdös hegyet. Az ő nyomoson előadott vélekedése szerint az egész büdös hegy valaha egy Vulcanus volt, és a' fok büdösköves lyukak; mind meg annyi tűz okádó nyílások voltak, a' mellyek, vagy az okadás által felvettették, vagy az azután idővel bé vagy leszakadott kősziklák által bédugattak. Ezt az - is láttatik bizonyítani, hogy Fichtel Úrnak tapasztalása szerint az egyik nagy büdösköves lyuknak, (mellyet a' mint említettem a' mennykő nem régen öszve rontott) a' földje, mellyen az ember állott, ingadozónak lenni találtatott, és ugyan azért az alatta lévő üregféget gyantította. — Az egész büdös hegy tele van büdöskövel, mellynek göze annak minden részébe elhat. — A' hegynek allyában több helyeken lehet büdösköves földet kiásni, a' minthogy egy helyen egy négy ölnyre vitt, de a' fulasztó gőzök miatt tovább nem vitethetett, és felhagyott Stollnát lehet látni.

A' levegő égről.

A' levegő természetére vagy minéműségére nézve, felette vékony és általlató materiá-

teriából áll, a' melly minden más testeket a' természet' munkáinak belsőbb és titkosabb rejtekeit által járja, azokat éleszti, eleveníti; egy szóval az egész alsó világnak az a' lelke.

A' levegőnek igen nagy haszna van a' földre nézve. Nem tsak az élet 's egészség fentartására szükséges: hanem még az élet' kényeire 's gyönyörülégeire-is; egy általában, az egész föld' glóbissára nézve. Az által élnek minden lelkes állatok, nem tsak azok, a' mellyek a' levegő égben mulatoznak, hanem még azok - is, a' mellyek a' szárazon és a' vízben élnek.

Többnyire az állatok fél minutumig-is nehezen élnek aér nélkül; sőt azok - is, a' mellyek leginkább elfoztak a' nélkül élni, nem alhatyák-ki fokáig az aérnek nem létét.

Nem tsak az állatok pedig: hanem még az élőfák-is, és közönségesen minden plánták, ennek a' szükséges *elementomnak* az aérnek köszönhetik életeket és gyarapodásokat. De, avagy tsak onnan-is bizonyos az, hogy a' szabad aéren lévő plánták, mindnyájan virítnak, és szépen zöldellenek: azok ellenben ellankadnak, elhervadnak, sőt el-is száradnak, a' mellyek, már akár-hogy legyen az, a' szabad aértől megfoztattak.

A' millyen hasznos és szükséges az aér a' végre, hogy az állatok élhessenek; úgy
fokak-